

MÁRIÁ NOVOTNA, *Die Bronzhortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*, în colecția „Archaeologica Slovaca Fontes”, tom. IX, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1970, 136 p., 4 h., 21 fig. în text, 55 pl.

Autoarea, specialistă bine cunoscută pentru lucrările sale cu privire la unele tipuri de obiecte de aramă și bronz din Slovacia, tratează în volumul de față problema depozitelor de bronzuri din Slovacia, care interesează în mod deosebit și pe arheologii români, datorită legăturilor cu descoperirile de acest fel din Transilvania.

Meritul autoarei este că a reușit să adune la un loc în această lucrare cele peste 100 depozite de bronzuri din Slovacia, păstrate la muzeele din această provincie, precum și la cele din Praga, Budapesta și Viena, sau cunoscute unecori, când s-au pierdut, numai din literatură, neputându-se reconstitui totdeauna cu exactitate inventarul lor.

Cercetînd personal depozitele din muzeele din Slovacia și folosînd lucrările privitoare la ele, scrise de J. Hampel, J. Eisner și de alți arheologi cehi și străini, autoarea reușește să întocmească o bună lucrare de sinteză, scoțînd în evidență datele mai importante privitoare la răspîndirea, tipologia și cronologia seriilor de depozite de bronzuri din această regiune din epoca bronzului pînă în Hallstattul C. În același timp, a acordat atenția cuvenită diferitelor centre de producere a obiectelor de bronz din Slovacia și regiunile vecine, inclusiv celui din Transilvania, direcțiilor și drumurilor de schimb ale acestor obiecte de bronz din centrele respective, precum și apartenenței culturale și cronologice a descoperirilor din Slovacia. Într-o anumită măsură a preocupat-o și problema mult discutată a cauzelor depozitării obiectelor de bronz, fiind, în general, de acord cu explicațiile lui M. Garašanin, potrivit cărora se deosebesc depozite îngropate în timp de neliniște, depozite-atelier și depozite votive. La rîndul lor, după autoare, frecvența și particularitățile depozitelor de bronzuri dintr-o regiune au depins de bogăția în minereuri de cupru și de interferențele de interese ale diferitelor populații din acea regiune. În schimb, numărul mare de arme din Bronzul tîrziu a fost determinat de creșterea pericolului din afară, deci și de necesitatea de apărare din acea perioadă. În funcție de aceste cauze, se pot stabili, după autoare, mai multe categorii de depozite, una

sau alta din explicații fiind valabilă pentru un număr de depozite și pentru un anume teritoriu.

În ceea ce privește seriile de bronzuri din Slovacia, autoarea le sincronizează cu cele din R. P. Ungară și Transilvania stabilite de A. Mozsolics, W. A. v. Brunn, M. Rusu și M. Petrescu-Dîmbovița, adoptînd pentru cele din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu sistemul cronologic al lui H. Müller-Karpe, cu fazele Bronz D (secolul al XIII-lea î.e.n.), Hallstatt A₁ (secolul al XII-lea î.e.n.), Hallstatt A₂ (secolul al XI-lea î.e.n.), Hallstatt B₁ (secolul al X-lea î.e.n.), Hallstatt B₂ (secolul al IX-lea î.e.n.) și Hallstatt B₃ (secolul al VIII-lea î.e.n.). Astfel, seriilor Koszider (Bronz B) și Drevenik—Blh (Bronz C) le corespund seriile Koszider și Forro—Velký Blh din R. P. Ungară, seriilor Oždany (Bronz C—Bronz D) și Buzica—Rimavská Sobota (Bronz D—Hallstatt A₁) seriile Opály din R. P. Ungară și Uriu—Domănești din Transilvania (ambele din Bronz D), seriei Martinček—Bodrog (Hallstatt A₁) seriile Kisapáti—Lengyeltóti din R. P. Ungară și Cincu—Suseni din Transilvania, seriei Komjárná (Hallstatt A₂) seriile Jászkarajenő—Uzavölgy din R. P. Ungară și Turia—Jupalnic din Transilvania, seriei Somotor—Lúčky (Hallstatt B₁) seriile Rohod—Szentek din R. P. Ungară și Moigrad—Tăuteu din Transilvania și seriei Istebné—Krásna Hôrka (Hallstatt C) seria Bîlvănești—Vinț din Oltenia și Transilvania. Deocamdată, nu au corespondențe în R. P. Ungară și Slovacia seriile Fizeșu Gherlei—Sîngeorgiu de Pădure (Hallstatt B₂) și Șomartin—Vetiș (Hallstatt B₃) din Transilvania. În legătură cu analogiile citate din România, menționăm că depozitul de la Ilișeni, jud. Botoșani, nu provine din Transilvania, ci din Moldova, și se datează, după părerea noastră, mai cîrînd în Hallstatt A₁ decît în Bronz D.

Cu toate că adoptă sistemul cronologic al lui H. Müller-Karpe, autoarea consideră că în Bronzul tîrziu, așa cum este și subtitlul lucrării, se include și Hallstattul timpuriu, fazele Hallstatt B₁—B₃ din acest sistem. Indiferent de denumirea dată perioadei respective, prezintă interes faptul că acest sistem cronologic se aplică de autoare depozitelor de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Slovacia. În schimb, pentru depozitele din Bronzul vechi s-a aplicat sistemul cronologic al lui P. Reinecke, iar pentru cele din Bronzul mijlociu acela al A. Mozsolics.

Din punct de vedere cronologic, autoarea, de acord cu Ks. și Z. Vinski, consideră că

datarea depozitelor nu trebuie să se bazeze pe ultimul tip de obiect de bronz, ci pe raportul cantitativ al tipurilor omogene contemporane. În această privință, în mod just, se scot în evidență dificultățile de datare ale unor depozite din Slovacia, situate cronologic la limita dintre Bronz C și Bronz D sau dintre Bronz D și Hallstatt A₁.

În ceea ce privește obiectele de bronz din depozitele din Slovacia, autoarea se ocupă numai de unele tipuri importante și caracteristice. Începe cu culturile, arătând că acest tip de uneltă apare pentru prima dată în depozitul de la Dreveník din Bronz C. Se afirmă că se cunosc culturi nedecorate și în faza Otomani III, citindu-se însă greșit articolul lui K. Horedt în *Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 322, fig. 8, în loc de K. Horedt, M. Rusu și I. Ordentlich, *Săpăturile de la Otomani (r. Harghita)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VIII, 1962, p. 322, fig. 8, 4. În afară de aceasta, se folosesc denumirile Ispánlák și Bardoc în loc de Spálnaca și Brăduț, iar Orșova este amintită în Transilvania, în loc de Banat. Relativ la analogiile citate din Transilvania pentru cultul cu plisc, care se întâlnește în număr mai mare în estul Slovaciei, considerăm că depozitul de la Sfăraș se datează mai curînd în Hallstatt A₁ decît în Bronz D.

În continuare, se discută originea, răspîndirea, cronologia și analogiile diferitelor tipuri de obiecte: săbii, îndeosebi tipul Liptov; coifuri, accentuîndu-se asupra influențelor reciproce și a legăturilor dintre exemplarele din Slovacia cu cele din centrul Europei și Egeea; scuturi, produse și în centrul Europei, în legătură cu influența culturilor sudice, în special miceniană; fibule, mai ales de tip *Posamenterie*; ace, dintre care unele cu analogii în Caucaz; diademe, a căror semnificație nu este încă elucidată și vase de bronz, după clasificările mai noi ale lui H. Thraene.

Pe cît i-a fost posibil, autoarea s-a străduit să precizeze și culturile cu care se pot pune în legătură depozitele din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu din Slovacia, ca de exemplu, culturile Pilyiny pentru depozitele din estul Slovaciei, Velatice și mai tîrziu Podoli, pentru cele din sud-vestul Slovaciei și Lausitz pentru acelea din văile inferioară și mijlocie ale Váhului, ș.a.

În concluzie, pentru a se evidenția mai bine locul pe care-l ocupă în metalurgia bronzului la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului centrul din Slovacia, se compară cu cel din Transilvania, arătînd că acesta din urmă îl depășește atît prin numărul mult mai mare de depozite, evaluat după M. Rusu în 1963 la 250 și în realitate astăzi depășind 330, cît și prin cantitatea pieselor din depozitele de fragmente. În legătură cu această din urmă problemă, este suficient să menționăm că în

timp ce depozitul-turnătorie de la Uioara din Transilvania conține 5 812 piese în greutate de 1 100 kg, depozitul de fragmente de la Bodrog, care este cel mai mare de acest fel din Slovacia, este constituit doar din 284 obiecte, în greutate neprecizată de autoare.

În schimb, în ceea ce privește frecvența depozitelor pe faze, autoarea remarcă asemănarea depozitelor din Transilvania cu cele din R. P. Ungară și Slovacia, în sensul că cele mai multe datează din Bronz D pînă în Hallstatt B₁ inclusiv.

În afară de acestea, autoarea, ținînd seama de răspîndirea geografică a depozitelor din Bronz D și Hallstatt A₁ la granițele Slovaciei cu R. P. Ungară și U.R.S.S., consideră că centrele de producere a obiectelor de bronz din aceste din urmă regiuni au impulsinat metalurgia bronzului din sud-estul Slovaciei. În legătură cu această problemă, nu ar fi fost lipsit de interes să se fi stăruit și asupra legăturilor pe care le prezintă la sfîrșitul epocii bronzului descoperirile de bronzuri din nord-vestul Transilvaniei cu cele din nord-estul R. P. Ungară și din R. S. S. Ucraineană, asupra cărora a atras atenția încă din 1938 I. Nestor în lucrarea sa din *Marburger Studien*, privitoare la topoarele de luptă cu disc pe ceafă.

De asemenea, în ceea ce privește problema originii materiei prime, tratată sumar de autoare la sfîrșitul concluziilor sale, ar fi fost indicat să se refere și la analizele chimice sau spectroscopice ale bronzurilor din Slovacia, despre care nu se amintește nimic în lucrare.

Deosebit de util este repertoriul depozitelor de bronzuri din Slovacia, în care se prezintă, în ordine alfabetică, indiferent de cronologie, depozitele din Bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu din Slovacia. Pentru fiecare depozit din muzeele din Slovacia se dau condițiile de găsire, numărul pieselor și descrierea lor, locul unde se află și literatura respectivă, îndeosebi aceea de bază, cuprinzînd informațiile esențiale asupra descoperirilor de acest fel. În schimb, pentru depozitele din colecțiile particulare și muzeele din străinătate se menționează principalele caracteristici și literatura de bază.

La fel de utile sînt și planșele cu fotografii și desene de la sfîrșitul lucrării, cuprinzînd ilustrația completă sau parțială a unor depozite din bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu din Slovacia.

În felul acesta, lucrarea de față, prin conținutul și ilustrația ei, reușește să dea o imagine destul de completă a depozitelor de bronzuri din Slovacia din perioada respectivă, fiind deosebit de utilă tuturor acelor care se interesează de această problemă.